

A TULAJDONJOG FOGALMÁNAK PROBLÉMÁI AZ INDIREKT GAZDASÁGIRÁNYÍTÁSBAN

Pétervári Kinga

LLM, PhD, BME Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Jog Tanszék
petervari.kinga@gmail.com

A beavatkozás természete

Sárközy Tamás nagydoktori kinevezését méltán alapozta meg többek között a tulajdonról szóló, 1973-ban megjelent nagyívű monográfiája (Sárközy, 1973), amelyben nem kis feladatot tűzött ki maga elé: meghatározni a (szocialista társadalmi) tulajdon és tulajdonjog fogalmát.

A könyv egyik kiindulópontja és legfontosabb állítása, hogy nincs általános tulajdonjog-fogalom. Ezzel tulajdonképpen legitimálja az éppen megtorpanni látszó tervgazdálkodási reformokat, hiszen így konkrétan az 1930-as évek szigorú szovjet tervgazdálkodási mintája vagy a magyar 50-es évek szabályozása nem felel meg – illetve nem kell megfelelnie – az 1960-as évek (magyar) indirekt gazdaságirányítási modelljének. „... a szocialista tulajdon-

jogi formák (így az alapvető tulajdonjogi formaként funkcionáló állami tulajdonjog) fejlődését alapvetően a tervgazdálkodási mechanizmus determinálja” írja (Sárközy, 1973, 143.). Fő célja, hogy – a szocialista tervgazdálkodási reformok típusainak és ezen belül a magyar megoldásnak a konkrét vizsgálatán keresztül – összefüggő elméletet alakítson ki a magyar társadalmi tulajdonjog rendjéről a reformok után. Erre eklatáns példa *A tulajdonjog alternatívái a szocialista tervgazdálkodás fejlődésében* című fejezet (Sárközy, 1973, 235.).

Az új gazdasági mechanizmus, illetve azok országonként eltérő modelljeinek korabeli vitája több csatornán keresztül párhuzamosan, egymástól lényegesen eltérő diskurzusban zajlott. A hruscsovi desztalinizáció, majd a – ’68-as magyar reform előképeként szolgáló – koszigini reformok bukása után, 1968-ra a Szovjetunióban a fejlett szocializmusból a kommunizmusba való átlépés érdekében rendezte meg a párt a „fejlett szocializmus politikai gazdaságtanát”,² amelynek megalkotása azonban, mint azt egy konferencián 1974-ben megállapították, elmaradt.

² Lásd a Szovjet Tudományos Akadémia (SZTA) folyóiratában V. Ivancsenko: *Közlemények*, 1973, (idézi: Serény, 1974, 58.).

Az új gazdasági mechanizmus bevezetését követően, pár évre rá, az MSZMP KB 1974-ben már egyértelműen kiállt a reformok eleni politikai beavatkozás mellett azzal, hogy „a politikának – olykor – ha zavarok mutatkoznak – még a »tiszta« gazdasági folyamatokba is be kell avatkozni”.³

A beavatkozás természete lett a kérdés

Általános nézet, hogy Sárközy Tamás a gazdasági szemléletet képviseli a jogban.⁴ Szerintem viszont pont az ellenkezője az igaz: éppen hogy emancipálta a jogot a gazdasági alappal szemben abban az időben, amikor a gazdaság és a jog összefüggéséről amúgy rengeteg a szakirodalom, és sok kiváló civil jogász foglalkozik vele; így különösen: Eörsi Gyula, Világhy Miklós, Nizsalovszky Endre, Sárándi Imre. Sárközy tehát éppen hogy eljogiasítja a gazdaságot. „A tervszerű piacsabályozásban [...] minden lehetőség megvan arra, hogy [...] a gazdaságirányítási jogszabályok valamennyi

³ „Nem mindenki érti azt az elemi marxista igazságot, hogy gazdaság és politika bonyolult kölcsönhatásban van egymással, s hogy e viszonylatban a politikának van elsőbbsége... A politika elsőbbsége ma azt jelenti, hogy politikai céljaink, a munkáshatalom erősítésének érdekei, szocialista értékeink fejlesztése határozzák meg gazdasági tevékenységünket is. Vannak, akik szerint gazdasági terveink eleve teljes terjedelemben tartalmazzák ezeket a mozzanatokat, és gazdasági szükségszerűségekre hivatkozva, »tiszta« közgazdasági szemszögből ítélve meg a problémákat voltaképpen függetleníteni akarnák a gazdaságot a politikától. Ez helytelen.” (Biszk, 1974)

⁴ A jog társadalmi beágyazottságának szükségessége érződik ki Kopátsy Sándor rezüméjéből is: „Sárközy Tamásnak rövid idő alatt ez a második könyve, melyben a jogtudós tesz kísérletet arra, hogy csökkentse a jogtudomány és a közgazdaság-tudomány, a jogi gyakorlat és a közgazdasági gyakorlat közötti távolságot. E kezdeményezést értékelni kell, 25 év alatt nem csökkent, hanem nőtt.” (Kopátsy, 1974, 252.)

alkotmányos jogforrási formája valóságos jogszabállyá, általános magatartási szabállyá változzon”, vagy „A közvetett és közvetlen gazdasági szabályozók a gazdaságirányításban nem önállóan, hanem jogi közvetítésen keresztül érvényesülnek” (Sárközy, 1973, 253.). Eltérően azonban a többi civilistától, így Világhyval és Eörsivel szemben, az állami tulajdonosi irányítást nem a polgári jogon belül képzelel el, hanem egy külső szervezeti irányításban, egy immáron jogvezérelt állami gazdaságirányításban.

Sárközy ezzel tulajdonképpen megelőlegezi azokat a reformközgazdászok által jóval később sokszor írásba öntött aggodalmakat (például Berend, 1988; Bauer 1983), amelyek szerint politikai reformok nélkül a gazdasági reform szükségképpen elégtelen marad. A piaci folyamatokból ugyanis Sárközynél a tulajdon pluralizálódása következik, a tulajdon pluralizálódásából a tulajdonjogi pluralizálódás, abból pedig a jogi pluralizálódás, tehát végső soron a politikai pluralizmus.

Miért a tulajdonjog és az állami vállalat?

A tulajdonjog vagyontárgyakon fennálló elsődleges jogosultság, amelyből erednek a többi jogosultságok (Eörsi, 1951). Az elsőbbség azt jelenti, hogy a dologgal kapcsolatos minden további jogviszony feltételezi a tulajdonjogot, másfelől a tulajdonjog a jogi szabályozás alapvető szerkezeti eleme, viszonyítási pont (Sajó, 1970).

A szocialista társadalmi tulajdonfelfogás, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapult, legáltalánosabban a vállalati termelésen keresztül valósult meg. Ezzel párhuzamosan, természetesen a szövetkezetek csoporttulajdona, a személyi tulajdon és kis mértékben, de a kisiparosok magántulajdona is alkotmányosként elfogadott tulajdonfor-

mákként léteztek. De a legjellemzőbb az állami vállalati modell volt. Az eredeti szocialista, illetve a hadikommunista (tulajdon)jog felfogással szemben, amely leginkább egy hatalmas gyár, később talán az egy ország egy gyár tulajdonjogi problémáit tükrözte, egyre inkább tapasztalati tény, hogy az áru- és pénzviszonyok nem rövid átmeneti jelenségek. Sárközy monográfiájának egyik legérdekesebb része, ahogy bemutatja a klasszikus tulajdonjogi szemlélet visszacsorgását a szocialista jogba (Sárközy, 1973, 90.).

„A piaci viszonyok aktív szerepének kifejlesztése, amire az új gazdaságpolitika törekszik, éppen ezért szükségessé teszi az állam és közhatalom és az állami tulajdonjog elvi kettéválasztását, a gazdaságpolitika közhatalmi és tulajdonosi eszközeinek megkülönböztetését” (Világhy, 1968, 47.). Ehhez azonban igazolni kellett a társadalomtudományban azt, hogy mennyiben mutatható ki az új gazdasági mechanizmus teremtette „piaci” viszony és a kapitalista „piaci” viszony közötti különbség.

Ekként a korabeli „reform”-diskurzusban a politikai-ideológiai beavatkozás kvázi piaci viszonyokkal való összeegyeztetése körül forog a jogi szakmai vita (például Eörsi, 1970; Világhy, 1968; Nizsalovszky, 1968).

A tulajdonjog jelentőségét mutatja, hogy az 1920-as években, az akkori új gazdasági

mechanizmussal (NEP) szinte párhuzamosan alakult ki a szovjet jogtudományban is az első tulajdonjogi vita. A NEP, ha korlátozott mértékben is, de a piac visszaengedését jelentette a szovjet-orosz gazdaságba, s ezzel kénytelen volt szembesülni az eredeti szocialista tulajdonfelfogás is. Az egyébként deduktív módszert előnyben részesítő szocialista jogirodalomban ekkor nyert teret Anatolij Venediktov elmélete az egységes és oszthatatlan állami tulajdonjogról („Saját érdek, saját hatalom”). Az amúgy közben finomodott venediktovi tulajdonfelfogás (kettős kollektív elmélete, jogalanyiség kérdése) egységes és oszthatatlan alapelve logikusan következik a civiljogi tulajdonjog-elmélet elvetéséből. Ha ugyanis a tulajdonjogi triász (a birtoklás–használat–rendelkezés) elutasításra kerül, akkor eleve nem gond az, ha a tulajdonos – a társadalom vagy az állam – nem birtokol, s rendelkezni is csak közvetve rendelkezik. De nemcsak a tulajdonjog felfogása „egyszerűsödik le” eszközzé, maga a jog is „egyszerű” akaratközvetítővé válik.

Kétségtelen, hogy a piaci viszonyok között alkalmazott, a triászt elfogadó, civiljogi tulajdonjog felfogásban is felmerült, hogy a birtoklásnak nincs, nem lehet különös jelentősége. Sőt, éppen ez adja a kapitalista piacgazdálkodás lényegét, hogy a tulajdonjoghoz fűződő használat kvázi megtöbbszöröződik, és még a rendelkezés sem kizárólagos lehetősége a tulajdonosnak (miközben a tulajdonosi felelősség meg korlátozódik). Ezt hívja Sárközy Tamás a tulajdon elrelativizálásának (Sárközy, 1973, 41.). A klasszikus példa erre a részvénytársaságok részvényesei, akikről közgazdasági értelemben legalábbis, a végén már az sem biztos, hogy egyáltalán tulajdonosok és nem inkább hitelezők-e. A tulajdonjog eme elrelativizálása, kiüresedése, megtöbbszöröződése vagy elviselhetetlen könnyűsége⁶ egyre inkább kihívás elé állítja a klasszikus tulajdonjogi értelmezést, illetve a kapitalizmus hagyományos működését is.

Jogszociológiaiag ténylegesen látható egyfajta kettéválás a tulajdonjog minőségében vagy érvényesítésében, ha tetszik. A szocializmusban a kvázi rendelkezés gyakorlatilag elmehet a végletekig, de e rendelkezési jog nem tartalmazza a tényleges jogi rendelkezés, azaz az elidegenítés lehetőségét. A vállalat ekként például nem idegeníthető el, hiszen az már maga lenne a rendszerváltás. Egy példával élve, a vállalat dolgozója minden további nélkül bizonyos előnyökhöz juttathatott egyéni érdekből másokat, vagyis „félretehett” újabb, jobb minőségű, szebb termékeket az orvosának, aki cserébe kedvezőbb ellátásban részesítette őt.

A tulajdonjog polgári (piaci) koncepciójának más elvetett elemei is újjászülettek. Így például újra megjelenik a jelentőségét veszített jogi személy fogalma, amely eredendően a közösségi tulajdon felbomlásával, s így az elkülönült vagyonok és ezzel az elkülönült érdekek jogi képviselőre alkalmas jogintézmény. Akkor jelenik meg, ha polgári jogi (piaci) jogviszonyok között jog- és cselekvőképesség, egymást elismerő, autonóm jogalanyok

ra van szükség. A szocializmusban nem lehet elkülönült érdek. Az állam a szigorú tervutasításos rendszerben az összes dolgozót képviselte, és ezért nincs elkülönültség, nincs csoport vagy egyéni érdek, nem beszélhetünk jogi személyről. De ez nem is baj, hiszen ha egy vállalat létezik, akkor nincs más ilyen értelemben vett jogalany, akinek el kellene ismernie a jogi személy jogosultságát, polgári jogi jogalanyiságát. Hisz nincs (áru)kereskedelem.

De miként lehet a tervgazdálkodásban motiválni, mit jelent a nyereség, és ki jogosult a nyereségre? Ki dönt az elsajátításról, ki irányít, s miként irányít? A gazdaságirányítási eszközök konkrét meghatározásához elkerülhetetlen az állam, az állami vállalatok és az egyéb állami gazdálkodó szervezetek (jog) viszonyának vizsgálata. Az alapvető probléma tehát, hogy az állam tulajdonosa-e az állami vállalatnak, állami szerv-e az állami vállalat, illetve tulajdonos-e maga az állami vállalat is, valamint hogy az állampolgárok avagy a dolgozók (menedzserek és a munkavállalók) tulajdonosok-e.

A jogtudományi vizsgálat két irányban zajlik: egy komplex tulajdonosi vizsgálat felé, illetve egy közhatalmi-államigazgatási vizsgálat felé (ez utóbbira példa különösen Ficzere, 1968 és Berényi, 1969).

A tulajdonosi elemzésre adandó szükség-szerűen eltérő válaszok az alábbi szempontok alapján csoportosíthatóak. Egyrészt, kronologikusan különböznek az írások 1974 előtt és után. Egyre inkább kialakulnak a vállalati önállóságot, az elkülönült vállalati érdekek létét nem tagadó modellek. Másrészt, fölfedezhető egyfajta generációs különbség is a szerzők közt, azaz az új generáció (Sárközy mellett például Sajó) a civilisztika és az állami szféra karakteresebb elválasztására törekszik, ezzel is domborítva a tulajdonjogi szemléletet.

⁵ „Az új gazdasági mechanizmusban a vállalatok számára az állam általában nem ír elő kötelező tervmutatókat. A vállalatok maguk dolgozzák ki terveiket a központi szervektől kapott információ és piaci ismeretek alapján. Az állam mint tulajdonos a vállalatok működését szabályozza, de a szabályozás módja, formája megváltozik. Az állam általában nem közvetlen utasításokkal biztosítja a tervcélok megvalósítását, hanem gazdasági és közgazdasági eszközökkel, megfelelő hitelpolitikával, a vállalati tiszta jövedelem felhasználásának szabályozásával és más eszközökkel.” A KB kongresszusi beszámolója. 1966, 41–42.)

⁶ Az egyik eklatáns, relatíve új példa a 2000-es évek elején az Enron vállalat egyik energiakereskedéssel foglalkozó ága volt, pontosabban a jövőben szolgáltatandó energiára való jogosultsággal foglalkozó kereskedése, amelynek értéke a jövőbeni energiakereslet függvényében változott. Vagyis a vállalat értéke az emberek azon elképzelésétől függött, hogy fog-e másnap esni az eső vagy sem. E nagyvállalatok gyakran lépték át a határt a megalapozatlan optimizmussal megbecsült, illetve a szándékos túlértékeléssel megbecsült pillanatnyi vállalati értékek között. És azonkívül, hogy az utóbbi bűncselekmény, míg az előbbi nem, mindez a tulajdon fogalmi kérdését is felveti (Hudson, 2003).

Így példának okáért, mivel az állami vállalat polgári jogi értelemben véve nem lehet tulajdonos, mert nem felel meg a polgári jogi jogdogmatikának, ezért nem lehet a civilizált, hanem csakis az állami jog szabályozási területe alatt. Harmadrészt, ebből kifolyólag kialakul egy erősen szakmai jellegű jogági tagozódási vita. Negyedrészt, az igen változó módszertani megközelítések is eltérő nézeteket teremtenek (deduktív – Eörsi, Sárándi; tételesjogi – Világhy, Nizsalovszky; jogszociológiai – Sajó; pragmatikus – Sárközy).

A vizsgálódásoknak azonban mindenképp volt egy *ki nem mondható* akadályuk is. Ha nincs tulajdonjog, de van piac (kvázi piac akár), akkor a tőke és annak hozadéka nem értelmezhető fogalom. A vállalati értéknilyvántartás a klasszikus tulajdonjog nélkül szükségképpen fiktív. Ha viszont nem valós a tulajdonjog értéke, akkor nem kiszámítható, hogy mekkora a tőke hozadéka, vagyis a piac csak árupiacként létezik és nem tőkepiacként vagy termelési eszközök piacaként. Ebből kifolyólag az indirekt gazdaságirányításban a tulajdonjog megfogalmazhatatlansága a hatékonyság vizsgálatát teszi lehetetlenné. Miként mérhető egy gyár teljesítménye, értéke, ha nincs piaca? Miként ellenőrizhető, hatékony-e a termelés egy adott vállalat esetében, ha nincsenek valós adatok a vállalattal kapcsolatban?

A civilizált művelői természetesen egyhangúlag elismerték, hogy a tulajdon szélesebb fogalom, mint a tulajdonjog. Sárközy Tamás megkülönböztetése a materiális tulajdon és a jogi tulajdon között szellemes kísérlet arra, hogy a jogi tisztázatlanság, illetve jog által nem szabályozottság ellenére megteremtse a tranzakciók lehetőségét (vagyis elismerje a statikus tulajdonjogi szemlélettel szemben a dinamikus közgazdasági felfogást). De ez sem

oldja meg a fenti dilemmát, hogy mi van, ha nincs jogi értelemben vett konkrét tulajdonos.

Letisztult jogcíme hiányában – az amúgy túlszabályozott rendszeren is túl –, a szocialista jogban fokozottan érvényesül a tulajdonjognak a (közgazdasági, szociológiai) tulajdonnal szembeni szűkebb értelmezése. A tulajdonos keresése helyett ezért a tulajdonnal való rendelkezés mikéntje tud választ adni a tulajdonjogi problémákra.

A tulajdonjog lényege nem az, hogy kié, hanem hogy miként

A fent is említett kétes jövőjű pluralista tulajdonjog fogalmának (Sárközy, 1973, 276.) elensúlyozására Sárközy megteremtí a tervszerű piacsabályozás modelljében az államjogi tulajdonjog (Sárközy, 1973, 270–272.) elméletét, amelyben a gazdaságirányítás során össz-állami elsajátítás és rendelkezés érvényesül. A vállalatok gazdasági elkülönülése ebben a tézisben tehát szükségszerűen elmosódik, mint egy ernyőként telepszik rá a piacra az állami tulajdonosi gazdaságirányítás. Így azonban meg tudja teremteni a szocializmus társadalmi-gazdasági egységét, és biztosítani a meghatározott hasznosítási-rendelkezési jogosítványok egységes és oszthatatlan gyakorlását a társadalmi tulajdonjogban lévő termelőszközök egészére nézve.⁷

Látható, hogy a tulajdont nem lehet csak az elsajátítás szempontjából elemezni, mert az kizárólag azt a statikus pillanatot ragadná meg, amely a már megszerzett hatalmat jellemzi (Sajó, 1970, 310.), s ekként tautológia lenne. Vagyis nem az a lényeges, hogy ki a tulajdonos, azaz ki rendelkezik a dologgal, hanem hogy miként.

⁷ Ekként Sárközy valóban megkettőzi a tulajdonjogi fogalmakat (Vékás, 1974, 457.).

Az új gazdasági mechanizmusban konkrét tervmutatók hiányában az állami vállalatok – kvázi piaci –, sokkal szabadabb szerződéses viszonyában szükségszerűen megjelenik a fikció, a vállalatot mint tulajdonost elismerő fikció. „*Harmadik nem azért tekintheti az állami vállalatot tulajdonosnak, mert az ő irányában valóban tulajdonos, hanem mert tudja, hogy az igazi tulajdonos szándéka is az, hogy azzal szemben, mint tulajdonossal szemben viselkedjék*” (Nizsalovszky, 1968, 523.). A tervszerű piacsabályozási modellben szük-

ségszerűen újraéled az *apriori* tulajdonjog elmélet tagadása, a jogügyletek szabadsága, és főleg a felelősség kérdése, amely a korabeli kapitalista kritikákban (Karl Marx, Ferdinand Lassalle, Ferdinand Tönnies) is megvolt már, s amelynek következtében a tulajdonjoggal rendelkezés mikéntjének vizsgálhatósága is egyre inkább elemzés tárgyává válhat.

Kulcsszavak: *állami tulajdonosi irányítás, Sárközy Tamás, szocialista tulajdon, új gazdasági mechanizmus*

IRODALOM

- A KB kongresszusi beszámolója. In: *Az MSZMP IX. kongresszusának anyaga*. (1966). Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Bauer Tamás (1983): The Hungarian Alternative to Soviet Type Planning. *Journal of Comparative Economics*. 7, 3, 304–316.
- Berend T. Iván (1974): A vállalati fejlődés útjai és sajátosságai a XX. századi magyar iparban. Kutatási koncepció. *Valóság*. 2, 29–41.
- Berend T. Iván (1988): *A magyar gazdasági reform útja (1953–1988)*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Berényi Sándor (1969): Az államigazgatási tevékenység néhány elméleti kérdése a gazdaságirányítás új rendszerében. *Állam és Igazgatás*. 8, 681.
- Biszku Béla (1974): Pártunk politikájának időszerű kérdéseiről. *Társadalmi Szemle*. 3, 3–12.
- Eörsi Gyula (1951): *A tulajdonjog fejlődése I–II*. Budapest: Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó
- Eörsi Gyula (1970): Állami tulajdon – állami vállalat. *ELTE Acta*. XII, 39–67. Különlenyomat.
- Ficzere Lajos (1968): A vállalat és az államigazgatási szervek viszonya. *Állam- és Jogtudomány*. 11, 4, 592–613.
- Hudson, Alastair (2003): The Unbearable Lightness of Property. In: Hudson, Alastair (ed.): *New Perspectives on Property Law – Obligation and Restitution*. Cavendish Publishing

- Kopátsy Sándor (1974): Sárközy Tamás: Indirekt gazdaságirányítás, vállalati áruterelés és a tulajdonjog. *Közgazdasági Szemle*. 21, 2, 252–253.
- Muth Magda – Nyeste András – Palatitz András – Vanicsek Zoltán (1973): Az operatív vezetés csődjé. *Valóság*. 9, 95–99.
- Nizsalovszky Endre (1968): Az állami vállalatok forgalmi viszonyainak új alakulásához. Különlenyomat. *Állam- és Jogtudomány*. 4, 517–543.
- Sajó András (1970): Az állami szocialista tulajdon és az állami vállalat. (*Polgári jogi tanulmányok I*) Budapest: *ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék*, 303–403.
- Sárközy Tamás (1973): *Indirekt gazdaságirányítás-vállalati áruterelés és a tulajdonjog*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Serény Péter (1974): A gazdasági mechanizmus kérdései a Szovjetunióban. *Társadalmi Szemle*. 3, 56–63.
- Szabó Béla (1974): Gazdaságirányítás, szabályozás, érdekek. *Valóság*. 11, 1–9.
- Vékás Lajos (1974): A gazdaságirányítás és a jog. *Társadalmi Szemle*. 7, 21.
- Vékás Lajos (1974): A társadalmi tulajdon és tulajdonjog új elméleti megközelítése. *Jogtudományi Közöny*. 8, 457.
- Világhy Miklós (1968): *Gazdasági reform és polgári jog*. Budapest: Tankönyvkiadó, Különlenyomat, 45–69.